

VU Research Portal

Nationalistische tendensen in de Nederlandse taalkunde

Noordegraaf, J.

published in

Eigen en vreemd. Identiteit en ontleuning in taal, literatuur en beeldende Kunst. Handelingen van het 39ste Nederlands Filologencongres

1987

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (1987). Nationalistische tendensen in de Nederlandse taalkunde. In J. H. Hulstijn, & S. R. Slings (Eds.), *Eigen en vreemd. Identiteit en ontleuning in taal, literatuur en beeldende Kunst. Handelingen van het 39ste Nederlands Filologencongres* (pp. 121-134). VU Uitgeverij.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Uit: *Eigen en vreemd. Identiteit en ontleening in taal, literatuur en beeldende Kunst. Handelingen van het 39ste Nederlands Filologencongres*. Onder redactie van J.H. Hulstijn & S.R. Slings. Amsterdam: VU Uitgeverij 1987, 121-134. (ISBN 90-6256-619-7).

NATIONALISTISCHE TENDENSEN IN DE NEDERLANDSE TAALKUNDE

Jan Noordegraaf

Net als in andere disciplines hebben in de taalkunde nationalistische tendensen zich op verschillende wijzen gemanifesteerd. Vanmiddag stel ik aan de orde: de mening dat de moedertaal de oorspronkelijke taal was; het benadrukken van het eigene van de moedertaal ten opzichte van verwante talen, uit politieke overwegingen - het is daaraan dat wij onze filologencongressen te danken hebben; tenslotte de gedachte dat ook de spelling indicatie kan zijn voor wat eigen en wat vreemd is. Daarbij probeer ik aan te geven wat de taalkundige ondergrond zou kunnen zijn van veelal ideologisch gestuurde betogen.

Inleiding

Op 4 augustus 1875 schreef Multatuli vanuit Wiesbaden aan P.A. Tiele, met wie hij niet lang daarvoor kennis had gemaakt: "Wie was de man die beweerde dat er in 't Paradys vlaamsch gesproken werd? Wat voerde hy aan, tot staving van z'n gissing? Zie, al is 't 'n zotterny aan een paradys te gelooven, toch zou ik wel eens willen weten of hy misschien getroffen was door de soort van overeenstemmingen die my in 't oog vielen. De fout kan geweest zyn dat hy voor <<Vlaamsch>> hield wat eigenlyk algemeene wereldtaal was, d.i. sommige urklanken in 't vlaamsch, die heenkyken door 't manteltje der bedervende letterkundery". Het kan geen kwaad, dames en heren, op de drempel van het Multatuli-jaar 1987 te beginnen met een citaat van de auteur van de Havelaar, te beginnen met een vraag waarop de neerlandici onder u het antwoord zeker niet schuldig zullen blijven. De man wiens naam Multatuli wilde weten, was ongetwijfeld de Antwerpse arts Joannes Goropius Becanus (1519-1572 of 1573), die zijn vaste vermelding in de taalkundige handboeken dankt aan zijn pogingen, ondernomen in de tweede helft van de zestiende eeuw, om aan te tonen dat zijn moedertaal zelfs het Hebreeuws in ouderdom en oorspronkelijkheid overtrof, ja de taal was van Adam zelve. Het probleem van de oorspronkelijke taal heeft in de loop der eeuwen velen beziggehouden. Verscheidene vorstelijke personen hebben de vraag langs experimentele weg trachten op te lossen; vele taalkundigen hebben met opmerkelijke staaltjes van etymologiseren hun antwoord op deze vraag proberen te onderbouwen. [122]

Niet voor iedereen was de oorspronkelijke taal het Hebreeuws; sommigen meenden dat hun moedertaal gerechtigd was om als de oorspronkelijke taal te gelden. In de oudere handboeken vindt u hun namen vermeld als het over de "buitensporigheden" gaat die men in de linguïstiek wel kan tegenkomen en hun opvattingen worden veelal geduid als uitingen van nationalisme en chauvinisme. Als evenknie van Becanus figureert veelal de Zweed Andreas Kempe (1622-1689), de 17e-eeuwer volgens wie God in het Paradijs Zweeds sprak, Adam Deens en de slang Frans. Aantoonbaar is, dat Kempe zijn opmerkingen over het Deens en het Frans niet echt serieus heeft bedoeld, maar in het licht van wat ik nog over het Frans zal zeggen, lijkt me dit detail wel enige symbolische waarde te hebben.

Becanus' taalkundige opvattingen vonden tot in de 18e eeuw aanhangers en bestrijders. Onder meer uit de recente uitgave van de *Twe-spraak van de Nederduitsche letterkunst* uit 1584 weten we dat Spiegel en zijn mede-auteurs veelvuldig uit het werk van de Antwerpenaar hebben geput en dat zij hem beschouwden als hun inspirator wat hun arbeid aan de moedertaal betreft. De inhoud van verschillende uitlatingen van Becanus vinden we in de *Twe-spraak* terug. Zo over het feit dat de Romaanse talen "schuymtalen" zijn, d.w.z. bastaardtalen; waartegenover het "alghemene Duyts" een "oude eyghen taal" is, die op zich zelf staat en niet opgeknapt is met brokstukken van andere talen. Ook volgens de *Twe-spraak* was het "Duits" de taal van Adam. Het Duits overtrof de overige talen niet alleen in ouderdom, maar ook in verschillende andere opzichten. Zo omvatte het "Duits" veel meer woorden dan het Hebreeuws en kende het veel meer mogelijkheden om nieuwe woorden te maken door middel van afleiding en samenstelling. Soortgelijke ideeën, al of niet direkt ontleend aan de *Twe-spraak*, zijn te vinden bij diverse "taalbouwers" uit de periode 1550-1650, bij Simon Stevin bijvoorbeeld, maar ook bij Hugo de Groot. De verering van de volkstaal was in de 16e en 17e eeuw in Nederland een belangrijke kwestie. We zien bijvoorbeeld hoe Hugo de Groot in een gedicht gewijd aan de "lingua germanica" deze taal prijst omdat zij niet door een overwinnaar was opgelegd aan onderworpen volkeren (zoals het Latijn) en omdat zij van alle vreemde smetten vrij was gebleven. "Lingua imperare nata", verkondigde hij, de aangeboren taal moet heersen. De taalzuiveraars uit de genoemde periode hebben zich in het algemeen verzet tegen het opnemen van Latijnse en Franse woorden, die niet volledig ingeburgerd waren of zonder noodzaak waren overgenomen.

Uit het hele samenstel van toenmalige ideeën maak ik een tweetal elementen los. Het Nederlands wordt zo voortreffelijk geacht, omdat door afleiding en samenstelling talloze nieuwe woorden kunnen worden [123] gemaakt zonder dat een beroep hoeft te worden gedaan op vreemde talen: het Nederlands is "self-supporting", om het zo maar eens te zeggen. Het Nederlands overtreft hierin zelfs het Grieks, terwijl het Frans op grond van dit criterium een gebrekkige taal genoemd moet worden (cf. Montanus). Daarom ook is het Nederlands zo zuiver gebleven, en die zuiverheid wordt onderbouwd door een oorsprongsmythe, zoals ik dat maar zal noemen. Ik zal laten zien dat de oorsprongsmythe aan het begin van de 19e eeuw een verandering ondergaat (maar ook dan is het Nederlands nog een "oorspronkelijke taal") en dat het beroep op de morfologie gehandhaafd blijft.

Het Nederlands als de oorspronkelijke taal

Voor een aantal mensen in de 17e en 18e eeuw was de reconstructie van de eerste gesproken taal hoofddoel. Men wilde een "tastbaar resultaat", bevestigd door een maximum aan etymologische zekerheid. De werkwijze die daarbij gevolgd werd, is niet door iedereen toegejuicht. Ik hoef u alleen maar te herinneren aan de bekende uitspraak van Voltaire over de etymologie. Het valt licht te begrijpen dat dergelijke benaderingen (De Brosses, Court de Gébelin, Horne Tooke), vaak geflankeerd door nogal speculatieve aannames over de bijzondere symbolische betekenis van iedere letter, later veel kritiek opriepen, maar in de ogen van de beoefenaars zelf waren het serieuze ondernemingen, vanuit de gemeenschappelijke aanname dat individuele klanken ieder hun eigen betekenis hebben, en dat de sleutel tot de grondbetekeningen een koninkrijk aan mysteries zou ontsluiten. Deze aanname kenmerkt trouwens alle pogingen tot reconstructie van de eerste taal. Ze wordt wel de "Adamische taaldoctrine" genoemd. Volgens deze leer, die zeker beïnvloed is door de mystieke Joodse leer van de Kabbala, zijn zelfs in de nu bestaande talen sporen te vinden van de oorspronkelijke volmaakte taal van Adam, waarin de woorden de essenties der dingen benoemden. De aan Adam van God gegeven kennis

van het wezen der hem omringende natuur kwam tot uiting in zijn taal: denkt u maar aan het verhaal in Genesis 2, waar Adam de dieren namen geeft. Met de zondeval was de oorspronkelijke zuiverheid van de taal van Adam – en dat was volgens sommigen het Hebreeuws – verloren gegaan. Voor wie nu de overtuiging was toegedaan, dat in die oorspronkelijke taal alle wijsheid en kennis was neergelegd, moest het denkbeeld die thans verborgen wijsheid opnieuw te kunnen ontdekken een stimulans zijn om tot taalstudie over te gaan.

Als staande in die 18e-eeuwse traditie en als een van de 19e-eeuwse erfgenamen van Becanus wil ik hier de dichter en taalgeleerde Willem Bilderdijk noemen. In de *Mengelingen en fragmenten, nagelaten door Mr. W. Bilderdijk*, in 1834 verschenen, staat afgedrukt een "Fransch opstel, tot aanbeveling en handhaving der Hollandsche taal" [124], door Bilderdijk zelf als een "Mémoire" getypeerd. Het bij de regering ingediende stuk dateert uit 1810 en is geschreven met de bedoeling een dreigende vervanging van het Nederlands door het Frans af te wenden. Het is een verdediging van het Nederlands die de hoogste urgentie heeft: verenigd met het Franse keizerrijk bestaat Nederland politiek gezien niet meer en Bilderdijk voorziet een invoering van het Frans over de hele linie, wat gepaard zal gaan met de onderdrukking van het Nederlands. In eerste instantie lijkt daarmee niet zoveel verloren: een niet algemeen bekende taal, een bescheiden literatuur. Evenwel is er nog een ander aspect, en het is daarom dat Bilderdijk de beoefening van die straks dode taal krachtig in de zorg der regering aanbeveelt. Het Nederlands is een "oorspronkelijke", primitieve taal; door de ouderdom en zuiverheid ervan is het van zeer groot belang voor de "science universelle des langues". Elders zegt hij dat hij in deze verhandeling heeft laten zien, "hoe het hare onkunde alleen is, waardoor de Geleerden van zoo vele Natiën, en door zoo vele eeuwen heen, nooit geslaagd zijn in hunne arbeidzame nasporingen van de Algemeene taal, die men zoo verr' van ons afzocht, en die ons inderdaad zoo naby is". Bilderdijk meent dat onze taal van het hoogste gewicht is voor de "algemeene taalkennis": het Nederlands is vol sporen van de natuurlijke oorspronkelijke taal; van alle talen is het Nederlands het meeste aan de oorspronkelijke taal gelijk gebleven. Die algemene taal bestaat uit een gering aantal wortelwoorden van één letter: alle woorden uit alle talen kunnen hiertoe worden teruggebracht, aangezien alle talen in wezen één zijn. Samengevat: er is dus één oertaal of grondtaal waar alle bestaande talen van afstammen, en waarvan alle talen elementen bewaren. Op Bilderdijks bewijzen daarvoor, zijn etymologieën, ga ik hier niet in. Tussen Bilderdijk en de Fransman De Brosses zijn er overigens frappante overeenkomsten te signaleren.

Dat Bilderdijk het Nederlands voor een Oosterse taal hield, is opvallend en zou daaruit verklaard kunnen worden, dat hij het Oosten voor de bakermat van het menselijk geslacht hield. Merk op, dat het niet gering is wat Bilderdijk aan het Nederlands toeschrijft. Immers, geheel in de lijn van de Adamische taaldoctrine meent Bilderdijk dat de 'Taal' meer ziel en wijsheid inhoudt dan Plato's school en heel Athene bevatten. In principe is de goddelijke wijsheid nog in de taal aanwezig en na te speuren. Verder verval en voortgaande verbastering van een taal is daarom uit den boze: zo heeft Bilderdijks pleidooi voor de zelfstandigheid en de zuiverheid van de Nederlandse taal een duidelijk metafysische achtergrond. Bilderdijk bevindt zich op snijpunt van verschillende lijnen: de taalgeleerde die geheel in de traditie van de 18e eeuw op zoek was naar de oorspronkelijke taal, de dichter die zeer verknocht was aan zijn moedertaal en haar zo'n prominente rol in [125] het taalonderzoek toekende.

Het zou overigens onjuist zijn, te menen dat Bilderdijk de laatste der Mohikanen was. Er zijn verscheidene buitenlanders te noemen die soortgelijke opvattingen hebben gekoesterd inzake de speurtocht naar de oertaal, tot in onze dagen toe. De Belgische artillerie-officier Baron P.de

Ryckholt gaf in 1868 een boek in het licht, waarin hij het Vlaams de moeder van alle talen noemde (*Le Flamand langue primordiale. Mère de toutes les Langues*). Alle talen zijn in feite dialecten van het Vlaams en alle woorden uit welke taal dan ook zijn te herleiden tot Vlaamse wortels. Na eerst het 'primitieve alfabet' te hebben opgesteld geeft de baron een aantal proeven van etymologie uit het "Vieux-Flamand". De gevolgen van zijn ontdekking zullen vérstrekkend zijn, zo meent de auteur. Talloze boeken zijn op slag waardeloos, nieuwe leerstoelen Vlaams zullen overal als paddestoelen uit de grond schieten en de Vlamingen zullen zich aan het hoofd stellen van de letterkundige studiën. Het Vlaams immers zal de sleutel zijn bij elke verdere taalstudie. "Gij, Vlamingen, gij zijt gewroken!", roept de baron ergens in zijn boek uit. U ziet, de baron bedient zich van eenzelfde methode als Bilderdijk doet, alleen gaat hij iets verder in zijn conclusies.

Heeft Multatuli soms op deze De Ryckholt gedoeld? Uit zijn opmerkingen valt op te maken dat hij de gedachte van een algemene taal eigenlijk niet zo zot vond, en dat klopt wel met uitlatingen in ander werk van hem. Niet zozeer het Nederlands is de taal waarin het meeste aan ur doorschemert, maar het Keltisch. Ook bij hem neemt het opsporen van universele wortels een belangrijke plaats in. Voor de volledigheid signaleer ik als hedendaags navolger van Becanus, de mij verder onbekende zich 'de duizenddichter' noemende Amsterdammer Willem Berend H., die ook vindt dat het Diets de oertaal is waaruit alle talen zijn voortgekomen.

In vorige cursusjaren heb ik me samen met studenten beziggehouden met wat, in het bijzonder in de vorige eeuw, in Nederland over taaloorsprongsproblemen is gedacht en geschreven. En dat is meer dan wat in het algemeen in de literatuur is opgesomd. Veel uiteenlopende opinies, maar in het door ons onderzochte materiaal kwamen geen auteurs voor die de gedachte koesterden dat het Nederlands de paradijstaal was geweest of direkt geparenteerd zou zijn aan de oertaal. Wel wordt tot ver in de 19e eeuw door sommigen nog geloof betuigd aan een Adamische taal, waarin alle wijsheid zou zijn opgeslagen. Het is overigens opvallend, dat in de loop van de 19e eeuw de taaloorsprongsproblematiek uit het oorspronkelijke filosofische, epistemologische kader werd gehaald en geplaatst binnen het kader van het historisch-vergelijkende taalwetenschap a.h.w. werd gesecculariseerd en [126] gereduceerd tot een empirisch oplosbaar probleem. Daar heeft het befaamde verbod van de Parijse Société in 1866 mee te maken.

Het Nederlands als een oorspronkelijke taal

In 1797, dus niet erg lang na het totstandkomen van de Bataafse Republiek, spreekt Matthijs Siegenbeek ter gelegenheid van de aanvaarding van het ambt als hoogleraar in de Nederduitsche welsprekendheid een rede uit die de titel draagt *Over het openbaar onderwijs in de Nederduitsche welsprekendheid*. Het is met recht een oratio pro domo te noemen. Wat opvalt, is dat Siegenbeek de helft van zijn rede besteedt aan het bewijzen dat welsprekendheid in het Nederlands even goed mogelijk is als in het Grieks of Latijn. Hij ontkracht mogelijke tegenwerpingen en betoogt dat zowel de bodem als het 'volkskarakter' geschikt zijn voor welsprekendheid. De teneur van zijn oratie is nog niet sterk nationalistisch gekleurd. Zijn voornaamste doel was immers, aan te tonen d  t men in het Nederlands welsprekend kon zijn. Als na de Franse tijd ook aan andere universiteiten leerstoelen Nederlands worden ingesteld, is zoiets geen punt van discussie meer. Dat blijkt wel uit de opvattingen van Siegenbeeks Groningse collega B.H. Lulofs. In 1815 hield Lulofs te Groningen een intreerede *Over de noodzakelijkheid van de beoefening der eigene taal en letterkunde voor de zelfstandigheid en den roem van eene*

natie. Wat Lulofs eerst naar voren bracht, was dat in het verleden beroemde volken in de bloeitijd van hun bestaan, zeer bewust hun eigen taal en letterkunde hebben beoefend en gecultiveerd. Ze waren goed doordrongen van de noodzaak daarvan. De volken die hun taal en letterkunde verwaarloosd hebben, nemen in de geschiedenis een weinig luisterrijke positie in.

Waarom is een dergelijke beoefening noodzakelijk? Welnu, door taalstudie, historisch en vergelijkend – Lulofs wil ook het Gotisch, Engels enz. erbij betrekken –, kunnen we leren dat wij "reeds van de oudste tijden af, een oorspronkelijk, zelfstandig volk geweest zijn, door sprake en zeden van onze Naburen geheel onderscheiden". Zo is het Nederlands geen bastaardtelg van het Duits. Door het onderscheid in taal heeft de Natuur zelve "de eeuwige scheidslijn tusschen derzelver grenzen afgebakend"

Maar niet alleen stimuleert taalstudie het nationaal gevoel, ook is zij bevorderlijk voor de dichtkunst, die op haar beurt weer het nationaal gevoel kan stimuleren (vgl. Helmers). Voorts is taalstudie van belang in verband met de welsprekendheid. Volksvertegenwoordigers, ambtenaren, predikanten, zij allen behoeven een krachtige, goede stijl: dat komt het algemeen welzijn alleen maar ten goede. Tenslotte Lulofs naar voren, dat een goede beoefening van de eigen taal en letterkunde "een te grote invloed kan voorkomen van de Sprake en Letterkunde des Vreemdelings". Hij wil vermijden dat de Nederlanders [127] elders hun heil zoeken. Het recente verleden heeft geleerd wat voor slechts daaruit kan voortkomen: "De uitheemsche schriften zullen met eenen walm van zedelijken pestbesmetting de zielen benevelen, en spoedig een dodelijk venijn in de harten verspreiden." Het opdringen van het Frans bijvoorbeeld verlamde de wil tot opstand tegen het Franse bewind, "wijl men alles [...] door een' Fransche bril leerde zien en deze voor de ogen niet geschikt zijnde, het meeste verkeerd zag". De invloed van het Frans in de 18e eeuw had vele Nederlanders al zozeer vertrouwd gemaakt met Franse ideeën, dat het nationaal gevoel in ernstige mate was ondermijnd. Aan het einde van zijn rede spreekt Lulofs de hoop uit dat in de toekomst in heel Europa het Nederlands bewonderd zal worden, tot aan de boorden van de Nieuwe toe. Lulofs geeft in deze rede duidelijk aan het waarom van de studie van de moedertaal, niet echt het hoe. De taal moet in zijn ogen vooral figuren als nationaal symbool.

In 1815 had Lulofs vooral uitgeweid over de doelstelling van het vak, nl. het nationaal gevoel te versterken. In zijn *Schets van een overzicht der Duitsche taal of der Germaansche taaltakken* uit 1819 komt het object van studie zelf ter sprake: de Nederlandsche taal en haar historische filiatie. Het Nederlands wordt hier voorzien van eerbiedwaardige antecedenten. Van de drie hoofdklassen, waarin hij de Europese talen verdeelt (Romaans, Germaans en Slavonisch) is de Germaanse taaltak de voornaamste. Niet alleen wordt het "Duitsch" gesproken door de machtigste volkeren, maar ook is het ouder en oorspronkelijker dan de "Romanische" talen. Met een beroep op Tacitus betoogt Lulofs dat de Germanen zich nooit vermengd hebben met andere volkeren en dat dan ook de conclusie gewettigd is dat we met het Germaans te maken hebben met een "onvermengde, oorspronkelijke sprake". Probleemloos wordt hier de koppeling gemaakt tussen taal en volk.

Dat het Duits oorspronkelijk is, blijkt ook uit de "lexicalische aanleg" dier spraken. "Wij ontdekken in haar eene geschiktheid, om uit zich zelve te verstaan en opgehelderd te worden. Wij vinden alom levende wortelen in eigen grond en bodem vastgehecht" De Romanische talen bestaan uit brokstukken van gestorvene talen, maar de Germaansche talen zijn vol kracht en leven. Lulofs voorziet het Germaans, en zo ook het Nederlands, van een klinkende afstammingsmythe. De Germanen zijn uit Azië afkomstig. De onbedorven Germanen hebben de plaats ingenomen van ontaarde volkeren. Onder verwijzing naar Herodotus vraagt Lulofs

zich af of men de Germanen niet zou mogen vereenzelvigen met de Perzen of Ariërs. Lulofs refereert niet aan het Genesisverhaal. Voor hem is de *lingua primaeva* naar alle historische waarschijnlijkheid te localiseren in de buurt van Tibet en [128] Indië (Z.O. Midden-Azië is de wieg en bakermat; verwantschap tussen de oude Duitschers en de oude Perzen).

Voor de voortreffelijke eigenschappen van het Germaans in het algemeen kon Lulofs zich op een keur van schrijvers beroepen; voor de voortreffelijkheid van het Nederlands sloot hij bij diverse publikaties van zijn Leidse collega Siegenbeek. In 1810 had Siegenbeek een omvangrijk vertoog gepubliceerd over de rijkdom en de voortreffelijkheid van de Nederlandse taal. Voor zijn mening dat het Nederlands een oorspronkelijke taal was, bedient hij zich van nagenoeg dezelfde argumenten als we bij verschillende 16e- en 17e-eeuwse auteurs aantreffen (de eenlettergrepige grondwoorden en het procédé van de "zamenkoppeling") waarbij hij niet verzuimt te verwijzen naar Hugo de Groot. Het is wellicht overbodig te vermelden dat hij over het Frans in dit opzicht een negatief oordeel heeft en dat hij verder vindt dat de verbastering van onze zo voortreffelijke taal moet worden bestreden.

Er is ook een duidelijk verschil tussen Siegenbeek en Lulofs: waar beiden er vanuit gaan, dat het Nederlands een "oorspronkelijke taal" is, is Lulofs veel sterker historisch geïnteresseerd en hij brengt duidelijker bepaalde vormelijke eigenschappen van het Nederlands in verband met een afstammingsmythe, brengt heel duidelijk alle elementen naar voren van wat later de "Arische mythe" genoemd zal worden.

Taalcultuur en "Wereldbeeld"

Het is niet te miskennen dat voor Siegenbeek en zijn tijdgenoten er een duidelijke relatie bestond tussen de taal en het volkskarakter van de Nederlanders. De taal biedt "een getrouwd afbeeldsel van het verstandelijk en zedelijk karakter der natie", zegt Siegenbeek. De taal van een volk is het "ware afbeeldsel van deszelfs karakter en beschaafdheid", stelt Weiland in zijn *Nederduitsche spraakkunst* (1805), en dat houdt in dat hoe beschaafder een natie is, des te "woordenrijker, krachtiger en bevalliger zal hare taal zijn". De taal wordt dus bepaald door het karakter van het volk.

Kun je nu, door de moedertaal te cultiveren, een bijdrage leveren tot het verbeteren van het volkskarakter, tot het verhogen van de beschaving van het volk? Uit de verschillende verhandelingen van Lulofs en Siegenbeek valt op te maken dat zij vinden dat de bestudering en cultivering van de eigen taal bevorderlijk is voor de dichtkunst, de rechtspraak, de kanselwespreekendheid en de politiek, dat het bovendien het besef van het eigene van een volk in hoge mate stimuleert. Heel bondig geformuleerd: bestudering en cultivering van de moedertaal levert – zij het langs indirecte weg – een betere maatschappij, en betere mensen op. Het is een optimistische gedachte die we iets eerder al in verschillende vorm aantreffen ten tijde van de Franse revolutie. Een goede, welgevormde taal geldt als een, misschien [129] wel als de belangrijkste voorwaarden voor het door de revolutie nagestreefde geluk van de mensen. Ik wijs u op de "grammaticus-patriot" Urbain Domergue, die om die redenen streefde naar het vervolmaken van de Franse taal. Mijn stelling is dat we bij Siegenbeek, Lulofs en anderen als achterliggende gedachte te maken hebben met een wat verwaterde versie van wat men de "wereldbeeldhypothese" heeft genoemd, een hypothese die vaak exclusief met Von Humboldt in verband is gebracht, maar die in de 18e eeuw bijvoorbeeld ook bij Condillac en anderen aanwezig is. Volksbeschaving, volkskarakter en taal beïnvloeden ook volgens verscheidene Nederlandse denkers elkaar wederzijds. Deze gedachte behoort tot het "gesunkenes Kulturgut"

van het begin van de 19e eeuw, is veelal impliciet aanwezig, al zijn er incidenteel verwijzingen naar Condillacs befaamde *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746). Ik wil u dus voorstellen veel van wat er in deze periode aan taalcultuur gedaan wordt, te beschouwen als "praktische" toepassingen van 18e-eeuws taalfilosofisch gedachtengoed. De wereldbeeldhypothese dus als taalkundige legitimering van taalcultuur.

Wie naar nationalistische tendensen in de taalkunde zoekt, kan in het Nederland van de tweede helft van de 19e eeuw volop terecht.

Omstreeks 1848 doet zich onmiskenbaar een omslag voor. Het streven naar taalcultuur en taalzuivering staat niet meer direkt in funktie van hooggestemd optimistisch denken van enkele intellectuelen, maar het krijgt een grimmiger en defensiever karakter, terwijl met graagte een beroep wordt gedaan op het "volk". Ik licht dat toe. Niet lang na het revolutiejaar 1848 treedt Matthias de Vries als hoogleraar Nederlands in Leiden aan. In zijn intreerede vinden we een pleidooi voor een streng wetenschappelijke aanpak, een pleidooi voor een inductieve, wel als positivistisch te kenschetsen methode. De neerlandistiek is een wetenschap, geen kunde, geen "ars" meer. Maar daarnaast merken we dat het revolutiejaar 1848 hem niet onberoerd heeft gelaten. In heel Europa was het nationale gevoel opgewekt, "nationaal" was een toverwoord geworden, dat op "aller tongen zweefde" Vanzelfsprekend was men allerwegen in geestdrift ontstoken voor de moedertaal, de taal die van die nationaliteit "de uitdrukking en het onderpand was" In alle toonaarden wordt de lof van de moedertaal gezongen en zij wordt voorzien van talloze epitheta: ze is "krachtig en gespierd, kernachtig, buigzaam en lenig, maar altijd helder, juist en nauwkeurig" De bestudering van de moedertaal moet niet alleen volledige kennis ervan opleveren, maar moet tevens leiden tot veredeling en volmaking der taal, tot het opwekken en aanvuren van de nationale gezindheid" De neerlandistiek is een wetenschap "die aan de heiligste belangen van het vaderland" nauw is verbonden. In dergelijke affectief[130] geladen termen spreken ook zijn leerlingen over hun object van studie: "een kostbaar erfdeel", "het bolwerk onzer onafhankelijkheid, het palladium onzer nationaliteit" (Verdam in 1878). Van Helten betoogt dat vaderlandsliefde en belangstelling voor de moedertaal onlosmakelijk aan elkaar verbonden zijn: "Houd uw nationaliteit in eere", roept hij zijn studenten toe: "en wat als 't ware synoniem daarmee is, waardeert uwe schoone taal, waarop gij trotsch kunt en moet zijn!" (1882). Wanneer je ziet, dat ook de leerlingen van De Vries in dergelijke affectieve bewoordingen over hun object van studie spreken, moet je constateren dat bij alle verwetenschappelijking die de studie ondergaan heeft, de ideologie hetzelfde gebleven is: de taal dient bestudeerd en gecultiveerd te worden om het nationaal gevoel te stimuleren, kortom de filologie als dienaar van de natie. Dat is niet alleen iets voor feestredes voor een groot publiek, maar dergelijke opvattingen werden ook in het academisch onderwijs zelf uitgedragen. Een aardig bewijs daarvan vond ik in het dictaat van Abraham Kuyper, die in het cursusjaar 1855-1856 college liep bij De Vries. Daar vind je opmerkingen die eenzelfde tendens hebben als wat we bij Lulofs aantreffen en die soms ook direkt aan hem ontleend zijn, zoals:

- de woordvorming als criterium voor de superioriteit van een taal: "De woordvorming is van het grootste belang, daar in haar zich de geest der taal vertoont".
- respectabele stamboom en een negatief oordeel over het Frans: Het Nederlands gaat via het Duits terug tot de tijd toen de volksverhuizingen uit Indië begonnen ; het Frans beschikt niet over "zulke antecedenten": ook op dit college laat De Vries blijken dat hij het Frans een taal vol dode vormen acht. Het Nederlands leeft en is fris, het is een "oorspronkelijke taal" en de veelheid van affixen staat borg voor duidelijkheid en helderheid.

In het tweede gedeelte van het dictaat behandelt De Vries het vermijden "zoover mogelijk en

nodig is, van die woorden, die niet tot de tegenwoordige Nederlandsche taal behooren, of over 't vermijden van a) basterdwoorden b) barbarismen c) neologismen d) archaïsmen e) provincialismen of Idiotismen".

In zijn streven naar het uitbouwen en zuiver houden van de moedertaal verschilt De Vries niet van zijn academische voorgangers. Argumenten, voorbeelden en waardeoordelen worden door hem soms nagenoeg letterlijk overgenomen. Toch krijgt, na 1848, het streven naar taalzuivering een andere kleur en wordt in Noord-Nederland in elk geval met name anti-Duits van inslag. In het licht van de uitspraak "zoo verre de tonge klinkt" kan het benadrukken van de verwantschap van het Nederlands met het Duits, zoals in de afstammingsmythe verwoord, gevaarlijk zijn. Er is een sterk defensieve houding: "Eene natie die hare taal niet in eere houdt, verspeelt hare vrijheid en is den ondergang nabij" (De [131] Vries in 1882).

Wat is een volk, vraagt Jacob Grimm zich in 1846 af. "Ein Volk ist der Inbegriff von Menschen, welche dieselbe Sprache reden". Gelet op dergelijke uitspraken is het voor de Nederlanders van groot belang te laten zien, dat Nederlands iets anders is dan Duits. Wanneer het eigene moet worden benadrukt tegenover het vreemde, speelt de taal ook nu een belangrijke rol. Wat is de gedachte waarop in deze tijd wordt gesteund? Niet meer het Franse idee "één natie, één taal", dat in het begin van de eeuw nog een rol speelde, maar de Duits-romantische gedachte "één taal, één volk, één staat". De volkerenkaart is belangrijker dan de statenkaart, heet het in 1848. Als de Gentse arts F.A. Snellaert in 1849 te Gent het eerste van de "Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen" opent, voorloper van ons huidige filologencongres, stelt hij in zijn openingsrede dat men alle middelen moet aanwenden "welke den volksgeest versterken kunnen, diegenen [moet] bestrijden welke den volksgeest in zijne ontwikkeling tegenwerken". Die "volksgeest" is hier het sleutelbegrip. De taal is de uitdrukking van de volksgeest, de expressie van de volksziel. Ook De Vries vindt, dat de volksgeest de taal (mede) bepaalt, een gedachte die we aan het begin van de eeuw ook al tegengekomen zijn. Als we meegaan met wat wel in de literatuur is gesteld, dat we hier te maken hebben met een geromantiseerde versie van de 18e-eeuwse opvattingen over de de genie van het volk en de relatie ervan met de genie van de taal, dan valt ook de intensivering van het streven naar taalzuivering in deze periode te begrijpen. De taal is uitdrukking van de volksgeest; maar de beïnvloeding is wederzijds: wie de taal verduist, verduist het volkskarakter en zo zal het volk z'n identiteit verliezen. Het benadrukken van het eigene van het Nederlands lijkt een kwestie te worden van politiek overleven. Ook in het onderwijs wordt dat beseft. Een auteur van schoolboeken die te veel Duitse voorbeelden in z'n lessen verwerkt, krijgt van een collega dan ook een scherpe reprimande

Mijn stelling vanmiddag is dat men indertijd in Nederland de noodzaak van taalzuivering had kunnen onderbouwen met argumenten uit de traditie waaruit de "wereldbeeldhypothese" is voortgekomen – want die ligt net als aan het begin van de eeuw hier als een verzwegen premisse ten grondslag aan dit benadrukken van de rol van de taal. Het probleem is, dat in de "school van De Vries" concepten als "volksvolkskarakter, volksziel" nooit worden geëxpliciteerd, net zo min als in die tijd de grondslagen van de taalzuivering theoretisch scherp zijn doordracht. En een probleem van andere orde is dat die nergens scherp omschreven, wat diffuse concepten gaan schuiven, onderling verwisselbaar worden, aantoonbaar op drift raken. Taal is niet alleen kenmerk van een volk, maar ook van een ras. Taalverschil kan dan ook inhoud[132]den: rasverschil. Concreet: een joodse auteur kan geen "goed Hollandsch" schrijven. Slechts een echte Nederlander kan uiting geven aan hetgeen in de volksziel leeft. Kortom, de taal als instrument om het "volksvreemde" van het eigene te onderscheiden.

Spelling

Ten slotte een enkel woord nog over de spelling. U weet, ook op grond van de spelling heeft men in de loop der tijden een en ander menen te mogen concluderen over het karakter van een volk. In de *Vorschule der Ästhetik* (1804) van Jean Paul Richter, een boek waaruit ook neerlandici als Lulofs en De Vries de nodige wijsheden hebben geput, staat bijvoorbeeld te lezen dat de schrijfwijze van het woord ik in het Engels, *I*, met een hoofdletter dus, te verklaren valt uit het hoogmoedige, egocentrische karakter van de Engelsen. Het verbaast niet, in brochures geschreven omstreeks de Eerste Wereldoorlog, deze bewering breed uitgemeten terug te vinden. Dát aspect moet ik hier laten rusten. Het gaat me nu om dit punt. Voor zover ik de literatuur kan overzien, wordt in de 19e-eeuwse Nederlandse geschriften de spelling niet naar voren geschoven als symbool van nationale eenheid; in de 20e-eeuwse spellingdiscussie gebeurt dat wel. Vanaf laten we zeggen 1891 tot 1947 is er strijd gevoerd voor en tegen de vereenvoudiging van de spelling. Een taaie en ideologisch bepaalde strijd: in een periode van ernstige economische en politieke crisis heeft ons parlement bijzonder veel tijd besteed aan de kwestie van de spelling. In het op de Vrije Universiteit aanwezige archief van H.A. Höweler, een van de drijvende krachten achter de "Nationale Vereniging voor Orde en Eenheid in de Schrijftaal", vindt u talloze brieven en brochures die van de heftigheid van die spellingstrijd getuigen. Bij het lezen van de soms onverkwikkelijke strijdschriften stuit men regelmatig op de mening dat de spelling draagster is van "nationale waarden". De spellingvereenvoudiging is "symptoom van een wegwijjnend nationaal besef", waardoor de "innerlijke kracht" van het Nederlandse volk wordt gesloopt. Uit nationaal-socialistische hoek wordt dan ook betoogd dat het daarom juist "internationale joden, rooden en andere vaderlandloze gezellen" zijn, die "deze Kolderwijsche taalontucht toejuichen". Maar ook bij tegenstanders van heel andere signatuur heerst de overtuiging dat de spelling-De Vries en Te Winkel de eenheid van het Nederlandse volk markeert. Waarom krijgt de spelling deze zware last te dragen?

In de 19e eeuw heeft lange tijd het primaat van de geschreven taal gegolden. Zeker na de Franse tijd was er een algemene geschreven taal, d.w.z.: in het schrijven was er de eenheid die er in het spreken nog niet was. Aan het eind van de eeuw blijkt er ook een algemene, overal bruikbare standaard spreektaal te zijn gegroeid. Daarvoor is omstreeks 1895 de term ABN gemunt. In zo'n situatie wordt het makkelijker om [133] het voorstel te doen dat de spelling zich moet richten naar die algemene gesproken taal.

Dat uitgangspunt wordt fel bestreden. Was het voordien zo, dat 'de' Nederlandse taal, zonder verdere specificatie, kon gelden als symbool van nationale eenheid, nu gaat die kwaliteit expliciet en exclusief overgedragen worden op de geschreven taal en dan komt, nagenoeg automatisch, de spelling in het geding. De geschreven algemene taal is draagster bij uitnemendheid van de saamhorigheids-, de eenheidsgedachte voor heel ons Nederlandse volk, zo wordt betoogd, want het gesproken algemene Nederlands wordt nog lang niet door iedereen beheerst (Wille), in de gesproken taal bestaat dus nog geen eenheid. De zojuist genoemde Höweler bijvoorbeeld voert als belangrijk bezwaar tegen de vereenvoudiging aan, dat de oude spelling als een samenbindend element fungeert dat eenheid waarborgt in politiek opzicht (hij doelt hier op de koloniën) en in cultureel opzicht (België). Variaties zijn het op vertrouwde 19e-eeuwse thema's; ook voor Höweler en de zijnen geldt dat de spelling het erfdeel der vaderen is. Spelling is "een historisch bezit, dat ons bindt aan vroegere perioden van onze taal en literatuur". Een spellingwijziging bemoeilijkt de toegang tot oudere geschriften, en daardoor raakt ons nationaal besef verzwakt (cf. Wille).

Gegeven dit uitgangspunt is het in extreme situaties niet moeilijk om iemands spelling tot

sijbbolet te maken. Spellingvereenvoudigers zijn "vaderlandslooze comedianten" die aan "cultuurschending" doen, heet het in *Volk en Vaderland*. Wanneer Kollewijn in 1942 overlijdt, wordt hij in de nationaal-socialistische pers een "culturbolsjewiek" genoemd, een tegenstander van onze "Nationale Waarden". "Het zijn slechts ellendigen, die hun eigen taal niet eeren en liefhebben", schrijft *Volk en Vaderland* in datzelfde jaar. "Ellendig" is een woord waarvan de etymologie in de 19e eeuw met graagte onder de aandacht is gebracht. Ellendig: in een ander land, niet in het vaderland. Niet eigen, maar vreemd.

Tot slot formuleer ik enkele conclusies en veronderstellingen:

- in de literatuur vindt men wel de uitspraak dat een bepaalde trek in het Nederlands waarop de Nederlandstaligen fier zouden kunnen zijn tegenover anderstaligen (zoals in het Frans de zogenaamde logische volgorde), niet algemeen bekend is. Dat lijkt me onjuist. Door de eeuwen heen worden bepaalde morfologische procédés gezien als kenmerkend voor de superioriteit van het Nederlands boven andere talen. Voor wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van opvattingen over morfologie in Nederland en de daarbijbehorende kwesties m.b.t. accent, ligt hier een uitgebreid onderzoeksterrein.
- het negatieve oordeel inzake het Frans is een constante geweest gedurende meer dan drieënhalve eeuw. [134]
- aan het streven naar taalzuivering in de 19e eeuw ligt als verzwegen premisse een tot algemeen gedachtengoed geworden 'wereldbeeldhypothese' ten grondslag.
- het taalkundig nationalisme is een factor geweest bij het ontstaan van het ABN.

Ik acht me van de plicht ontslagen, kritiek uit te oefenen op taalbeschouwers uit vroeger tijd die hun taalstudie al te zeer dienstbaar hebben gemaakt aan hun liefde voor de moedertaal. In Carry van Bruggens *Hedendaagsch Fetischisme* (1925), niet bij toeval geconcipeerd na de Eerste Wereldoorlog, vindt u een buitengewoon scherpe aanval op de zwakke plekken van de toenmalige taalkunde en op de dwalingen van onze illustere voorgangers. Soms kan het nuttig zijn te beseffen dat "wetenschappelijkheid" een bij uitstek relatieve term is.

Literatuur

Bosch, J. 1983. Bilderdijs kleine leerdicht "De Taal" van 1822. *TNTL* 99:245-264.

Christmann, Hans Helmut. 1981. Neue Beiträge zur Geschichte der These vom Weltbild der Sprache. In J. Trabant (ed.), *Logos Semantikos* 1. *Geschichte der Sprachphilosophie und der Sprachwissenschaft*, 87-100. Berlin etc.: Walter de Gruyter.

Noordegraaf, J. 1983. Nog eens "Hedendaagsch Fetischisme". *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek* 4, 193-230.

Noordegraaf, J. 1985. *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht etc.: Foris Publications.